

KOPNE SNEGOVI¹

Četvrtak, 18. februar 1943. Sunji. — Nalazimo se više železničkog mosta na Lukaču, na pruži Sarajevo — Konjic. Razorili smo je. Neprijatelj je neće moći koristiti. Večeras ćemo minirati i ovaj most. Očekujemo pionirski vod. Gradili su ga Austrijanci, koristili Italijani koji su danas pobjegli i ostavili: puškomitraljez, 5 pušaka, 7 sanduka municije, 4 ćebeta, 2 šatorska krila i torbu sanitetskog materijala. Pod jastukom otvoreno pismo. Mika² je radoznao. Pruža nam prevod.

— U Brđanima sam pronašao čoveka koji je reči posrbio — kaže hvalisavo Mika. — Nije se bunio, izgleda naš i veli da je dospelo pre mesec dana iz Đenove.

»... Dragi moj Đakomo, dočekaj srećno Novu 1943. i igraj do zore, kao pre godinu dana u mom zagrljaju. Ništa ne sumnjam, ništa ne prekovam, želim samo da se što pre vratiš, da poručiš kćer ili sina, da nastaviš svoj omiljeni posao...

Čuvaj se zime i vatre, jer sam usnila ružan san. Budi pažljiv prema svima i sećaj se svoje »malene mačkice« koja umire za tobom. Neka ti je svaki prolaz otvoren i božja majka na pomoći!

Ljubim tvoje oči, usta, ruke.

(potpis nečitak)«.

Nićiforović³ pažljivo čita i zadovoljno se smeška, a Mika nešto smeri i vrti glavom.

— Mislio sam, Nićifore, da dotičnom gospodinu šalju neke podatke o ofanzivi ili o »četojkama«, a ono koještarija. Znaš, komandire, nije loše u ratu dobijati pisma od tako nežnih persona.

¹ Odlomci iz dnevnika političkog komesara 2. čete 6. (Beogradskog) bataljona Prve proleterske brigade.

² Milorad Pantić, rođen 1921, Ostružnica, Beograd, zemljoradnik; poginuo od groma 1951.

³ Milovan Nićiforović, rođen 1921, Zeleznik, Beograd, zemljoradnik; poginuo 18. juna 1943. u Lunju kod Renovice.

— Ostavi se, Miko, takvih razgovora, ovo me podseti na moju Zlatiju i kćerčicu Miru. Otkad ih nisam video! Sta li sada rade? Idi u desetinu!

Lete magloviti oblaci. Iz daljine dopiru odjeci topova i mitraljeza. Ispod cokula gnjeckaju sneg i blato. Snežna staza je blatnjava, gotovo crna.

Stigli smo do 1. voda. Pošumljeni vrh. Vraćaju se patrole i izvidnice — u blizini nema neprijatelja. Naziremo Brđane — seoske kuće sa debelim snežnim krovovima.

— Nema ih mnogo, izgleda, ni u Konjicu; dobro je nagariti dok je vruće — predlaže Tadija.⁴

Ostali ne komentarišu. Raspoloženi su. Delimično siti. Dogovaramo se o smeštaju i straži.

Nićiforović i ja pozvani smo u štab bataljona. Umorni smo, pa jedva koračamo.

Topla soba ispunjena poznatim licima. Članovi štaba i komandi četa. Počinje komandant bataljona Siniša.⁵ Lagano, sređeno.

— Ljudstvo je izdržalo ubrzani pokret. Bolje nego što smo očekivali... Prekjuče u 4 sata izjutra stigli smo u Solakovu Kulu i u 9 krenuli ka Repovcu, a trebalo je poći nešto ranije. "Ti si, Zićo,⁶ tražio duži odmor! Ljudi su premoreni i želeli su predah. Ali, štab brigade je insistirao na usiljenom maršu... Tz 2. čete (obratila se Nićiforoviću i meni) zaostalo je pet boraca. To se nije smelo dogoditi. Ako su iznemogli, trebalo ih je uputiti u bolnicu. I juče su ostali trojica u Repovcu. U štabu brigade su ljuti i za ona dva dezertera. Trebalo im je, možda, pokloniti više brige, osloboditi ih predrasuda, vezati ih za borbu, jer svaki pridošlica donosi svoja shvatanja. Precenili su svoj moral i snagu, vratili se u svoj kraj. Onaj stariji se uvek kleo u krsnu slavu... A sada, drugovi, nekoliko reči o protekloj noćasnoj akciji — nastavi nešto brže i glasnije Siniša. — Ljutio sam se što smo u rezervi. Tek u zoru smo došli do izražaja. Dobro je što smo upućeni na ovo uporište, jer su Italijani pošli u pomoć utvrđenom garnizonu u Bradini. Sprečili smo ih. Obavešteni smo da su oslobođeni: Raštelica, Ivan-sedlo i Bradina. Zaro-

⁴ Tadija Ivanović, rođen 1919, Marisolići, Goražde, radnik.

⁵ Siniša Nikolajević, rođen 1914, Pirot, poručnik bivše jugoslovenske vojske; poginuo kao načelnik štaba 17. divizije jula 1943.; proglašen za narodnog heroja.

⁶ Zivko Trninić, rođen 1921, Šabac, učenik gimnazije; nastradao nesrećnim slučajem 19. oktobra 1951.

bljeno je preko 60 Italijana. Greška je, po mom mišljenju, što nismo bili prodorniji i brži, verujem da bismo u tom slučaju zarobili i onih 40 Italijana i nekoliko žandarma koji su, kako kažu meštani, bili ovde. Ovako, izvukli su se . . .

I drugi su govorili. Vrpeljimo se. Zića se opravdava. Nićiforović kritikuje jutrošnje iščekivanje. Reč uzima komesar bataljona Vojkan⁶³. Posmatra nas kroz naočare i govori o sinoćnom pokretu.

Razmišljam kako smo vesela srca silazili od Repovca ka pruzi. Išli smo u susret neprijatelju, junački, podignutih glava. Duga kolona brigade. Dva bataljona odlaze Ivan-sedlu i Raštelici, a Kraljevčani i mi — Beograđani — pravac Bradina.

Korača brigada u hladnoj beloj noći. Nečujno kruži šapat:

— Teže je putovati na začelju — zašto mi nismo prvi?

— Ovako se bolje klizamo!

— Kopne snegovi po danu, a noći su mrzle, te su putevi i staze prekriveni poledicom.

— Koliko ima Talijana u Bradini? Hej, ti vodiču, što se vraćaš, jesmo li stigli?

— Čelo je već kod cilja, nečujno se raspoređuju, za malo ne udarismo, samo mene vratiše — odgovara uzbuđeno seljak iz Repovca.

Prosu se prasak pušaka. Nestade šapata. Tapkamo po snegu, skakućemo, hoćemo napred.

— Čekajte! Rezerva smo — viče Vojkan.

Kraljevčani se sjuriše u naselje. Borba se rasplamsa. Krećemo i padamo. Zrna se zabadaju kraj naših nogu, a ruke rone u sneg. Mitraljezi i bacači unakrsno seju. Plamen se pojavi i nestade. Čuju se glasovi Italijana — plačni i tužni.

Na Ivan-sedlu se čuje još oštrij susret između neprijateljskih i naših jedinica.

— Zašto čekamo ishod?

— Ima ko misli i o tome — odgovori Nićiforović.

Stigli smo do druma i pruge. Već dugo smo sa odapetim puškama. Štitimo desno krilo. Raskopavamo prugu. To ne ide brzo. Hladno je. Tražim rukavice. Pruža mi Tonka⁷ svoje. Dolazi Jova⁸ kurir i javlja:

⁶³ Vojin Lukić, rođen 1919, selo Subotica, Šabac, student prava.

⁷ Tonka Čvrljak, rođena 1918, Konjevrate, Šibenik; poginula septembra 1943. u Cisti, Dalmacija.

⁸ Jovan Penčić, rođen 1920, Obrenovac, tekstilni radnik.

— Naređeno je da i dalje kontrolišete prugu i cestu ... Talijani su pobjegli u železničku zgradu koja je opasana bunke-
rima. Komandant brigade Spanac⁹ kaže da nikada nismo naišli
na ovako jako utvrđenje. Opkoljeni su i valjda se moraju pre-
dati. Stigao je naš protivkolac i top. Poginuo je Sušić.¹⁰

Jova odnese pismo od Siniše. Napisano je kraj stare kuće,
pri svetlu baterijske lampe. Nismo hteli da uznemiravamo
čeljad.

Svanulo je. Pruga još nije razorena. Dolazi voz od Konjica.
Dugačka kompozicija lagano klopara. Ubrzano kidamo šine.
Bacamo ih u snežni nanos. Znoj nas obliva, a mraz steže. Zauzi-
mamo zaklone. Iz kuće izlazi nežna devojka i moli da bežimo
dalje. »Spaliće nas«. Joksimović¹¹ stidljivo ispija rakiju iz ču-
ture. Gledamo ga, a on crveni i tvrdi da je voda. Izdaje ga miris.
Voz se približava. Devojka plače, sklapa ruke Joksimoviću oko
vrata. On se brani i otima, a ona uporno traži zaštitu baš
od njega.

— Da raspalimo? — pita Joksimović.

— Gledaj ti našeg momka, stekao poznanicu i šljivovicu
— šeretski dobacuje Mika.

— Ne pričaj koješta, moramo pomoći.

— Ne pucaj bez komande! — umeša se Siniša.

Voz stade. Udaljen je nekoliko stotina metara. Na dohvat
je oružja. Kolebamo se, a u vagone ulazi posada mosta (vija-
dukta). Voz se vraća, a mi pucamo. Razvija brzinu. Beži. Most
ostaje slobodan. Utvrđeni bunkereri su sada prazni.

Devojka se nasmeši Joksimoviću i otrča u kuću.

Vojkan se na sastanku pita otkud rakija Joksimoviću. Taj
mladić je silan borac. Nikada do sada nije hteo ni okusiti alko-
hola. Sta se zbililo?

Dolaze mineri. Naša četa kreće s njima.

Gusta magla pokrila brda i sokake. Zaklonjene su i zve-
zde. Katić¹² i još četiri druga postavljaju mine na nosače. Nešto

⁹ Danilo Lekić, rođen 1913, Andrijevića, profesor; španski borac; proglašen za narodnog heroja.

¹⁰ Mirko Sušić, rođen 1921, Kusače, Han Pijesak, radnik; poginuo lebruara 1943.

¹¹ Aleksa Joksimović, rođen 1925, Žarkovo, Beograd, krojački učenik; poginuo novembra 1943. kod Travnika.

¹² Milivoj Katić, rođen 1923, Bačevac, Beograd, trgovački pomoćnik.

i mi baratamo oko njih. Otkopavamo i zatrpavamo. Katić mi uzbuđeno priča o Sušiću:

— Sahranismo ga u školskom dvorištu, a tek pre nekoliko dana odosmo iz bataljona. Zeleo je da vam se vratimo. Obično je tako u borbi. Hteo je da se podvučemo što bliže talijanskim utvrđenjima, vikao ih je i pucao. Od jednom je poskočio i pao. Pomislih da se šali. Pritrčao sam mu, ali nigde rane. Nešto mi ovlaži ruku, zrno je zalutalo u srce. Ništa nije stigao da kaže, sklopio je oči. Dugo sam imao utisak da traži ostatak cigarete i da, po običaju, viče: »Bezec, bezec« ... Talijani su danas oko 16 časova istakli bele zastave i čaršave. Mahali su i vikali da se predaju. Sušić je već bio pokopan. Talijani su galamili i tražili milost. Postali su najednom snishodljivi, blagi.

— Spremno je— viknu Nićiforović.

Trgosmo se. Potrčasmo u tunel. Zaklonismo se. Snažna eksplozija. Most nije srušen. Samo se nakrivio. Povio na jednu stranu, i kao da visi u vazduhu. Minerer galame, psuju, ali i dalje rade. Stavljaju kapsle i više eksploziva. I opet zaglušni tresak.. Otišao je most — i deo tunela.

Subota, 20. februar. Zukići. — Osećamo žeđ za jurišem. Da se sručimo u najbliži garnizon, da bolnici omogućimo prolaz preko Konjica! Zašto da se ranjeni borci veru po planinskim stazama i vrletima?

U vestima stoji:

»... Nemci su još jednom poraženi na istočnom frontu. Nastavljaše pobedonosni hod Crvene armije. Staljingrad je već u zaleđu naših ratnih drugova ...

Delovi 2. i 3. divizije nanose neprijatelju nove gubitke. Fašističke horde su zaustavljene na svim frontovima. Narod Bosanske krajine je čvrsto povezan sa svojim partizanskim jedinicama ...«

Juče posle podne nam je saopšteno: »Dobili smo naređenje od štaba brigade da zajedno sa 5. brigadom i 4. (Kraljevačkim) bataljonom udarimo na Konjic. Moramo nastojati da grad oslobodimo iako je napad demonstrativan«. Rečeno je da u gradu ima Italijana, ali se ne zna tačno koliko. Dogovoreno je kada polazimo, ko odakle napada i kada počinje napad.

Pala je noć 19/20. februara. Stegao mraz. Trčimo i zastaje kujemo. Vodič korača pred nama. Vodi nas najkraćim putem. Obilazi prepreke. Zasijaše svetlosti grada. Još nigde pucnja..

a uskoro će 22 časa. Pritrčavamo jedan za drugim. Neprijatelj otvara vatru, a mi hvatamo zaklone u kamenjaru prekrivenom snegom.

— Bombaši, za mnom! — viknu Zića i potrča sa tri druga.

Pojurismo bunkerima. Prasak pušaka i zvižduk zrna. Straža se razbeža. Predaju se četiri vojnika — milicija.

— Mobilisali su nas braćo, deveramo, pokazaćemo vam sve što oćete! Pričali su da koljete, a mi mislimo da lažu, jer vi ste oslobodioci i naši i svih ljudi...

Brzo prodiremo u grad. Dojurismo do kuća. Iza nas je ostao nelikvidiran bunker. Vraća se Slavko¹³ sa svojim vodom da učutka preostale.

— Sveca im njihovog! Sto se ne javiše, gadovi jedni — progundā i nerado otrča.

Uhvatili smo vezu sa Kraljevčanima. Rudar, đak i metalac su ozbiljni. Dostojanstveni. Stari smo znanci. I njihove čete su izvršile svoj deo zadatka. Skoro smo oslobodili grad sa desne obale Neretve. Ali se ništa ne čuje iz pravca 5. brigade. Čudi nas! To su junaci. Prodorni, vešti ratnici. Mora da je neki nesporazum.

Sarac¹⁴ nam daje nova uputstva. Pritrčavamo mostu. Smetaju nam ulične svetiljke. Gasimo ih zrnima i kamenjem. Iz jedne kuće izleću dva dečaka. Za njima usplahirena starica.

— Natrag, đavolčići.. .

— Moj tata je s vama! Makarondžije su pobegle — govori nam uzdrhtalim glasom dvanaestogodišnjak u dronjcima.

— Vрати se, Jusufe, ne ostavljaj me bolnu — vapije starica.

Zića namrgođeno i osorno reče dečacima da nam nisu potrebni. »Zvaćemo vas kada zatrebate«. Ulicom odjekuju reči dečaka, bake i Ziće. Italijani uperiše bacaće. Odjednom desetak mina. Uzimamo zaklone i odmah zatim jurišamo ka mostu. Italijani su potisnuti, ali iz utvrđenja daju žešći otpor. Bacačke mine nas i dalje zaglušuju.

U kući na malom trgu umukle neprijateljske puške. Ulećemo. Na spratu su Italijani. Viču. Čujemo njihove reči:

¹³ Slavko Bašević, rođen 1910, Kusače, Sokolac.

¹⁴ Milan Sarac, rođen 1920, Đedovci, Sarajevo, podoficir bivše jugoslovenske vojske; poginuo juna 1943. na Sutjesci; proglašen za narodnog heroja.

— Ci arrendiamo, non ammazzateci, compagni, noi ci arrendiamo, non ammazzat¹⁵...

Zića mahinalno i brzo odgovara:

— Sve macare, samo se predajte.

Ne razume Zića njihov vapaj.

Italijani se rastužiše:

— Dio mio, che dice?¹⁰

Neko objasni nesporazum.

— Mamma mia, buono comunista, buoni partigiani!¹⁷

Predalo se pet Italijana.

Pucamo kroz prozor u siluete koje odmiču. Štitimo prebacivanje naših boraca. Vešto manevruju. Trče i ležu. Bauljaju. Sišli smo sa sprata i stigli do mosta. Ranjen je Mika. I Zića. I Gligo¹⁸. I Nastić¹⁹. Ništa ne vidimo od dima. Šarac nas poziva natrag.

Pomažem Zići, a on traži da se potrbuške izvlačimo. Reka je nabujala od snegova koji kopne. Njeno hućanje se meša sa odjecima eksplozija. Zeleli bismo da mesec zađe, da nekuda odluta.

Stigli smo do zaklona. Tonka i Derviša²⁰ previjaju ranjenike. Došla je i ona baka, poznanica sa ulice. Donela mleka. Nastića je oblio znoj. Prelom leve noge. Mika je ranjen u nogu i rame. Gligo u ruku.

Dva voda su se prebacila preko mosta. Neki su pregazili Neretvu. Odsečeni su. Ne možemo za njima. Oni su u snažnom prodoru iznenadili Italijane i zarobili oko pedeset. Ali, neprijatelj je onemogućio našu dalju navalu preko mosta. Približava se zora. Neprijatelj se grupiše i prelazi u protivnapad. Zarobljenici to koriste i mnogi beže . . .

Stiglo je naređenje za povlačenje. Ostajemo u zaštitnici. Starica i dva dečaka brišu suze. Inje im prekrilo kosu. Sviće. Krećemo uz brdo. Za nama tuku topovi.

Sastali smo se sa delovima koji su bili odsečeni.

15 Predajemo se, nemojte nas ubiti, drugovi, mi se predajemo, ne ubij...

¹⁶ Bože moj, šta kaže?

¹⁷ Majko moja, dobar komunista, dobri partizani!

¹⁸ Gligo Grujić, rođen u okolini Prnjavora; poginuo juna 1943. na Sutjesci.

¹⁹ Milan Nastić, rođen 1921, Salaš Noćajski, Sabac, đak i radnik.

²⁰ Derviša Hodžić, rođena 1926, Livno, učenica; poginula maja 1944, na Mliništima.

Pregazili su Neretvu kod Bijele. Zarobljeni Italijani su preneli ranjenog Branka.²¹ Rana još krvari. Bled je, tužno se osmehuje. Hrabrimo ga. Pozdravljamo se.

— Teško će ostati živ, tiho reče Tonka pri izlasku.

Razmišljam o ranjenicima, o Branku, političkom delegatu voda. Iz torbice vadim bataljonski list. Pogled se zaustavlja na napisu: Branko Andrić: *U borbi ka pobedi*. Preskačem pasuse, rečenice. Evo kraja:

... Narod je predahnuo od grozota i užasa, kada smo mi došli. Mi smo učinili kraj tome međusobnom uništavanju, zamenili smo strah i mržnju, slavljem i slobodom, pokazivali smo ko je za sve ovo kriv. A sada u proleće pokazuju se prvi rezultati našeg rada... Orač snažno drži ručice pluga, korača slobodno, ne bojeći se pogleda dušmanskih očiju. Narodni odbori brinu se da svačije parče zemlje bude uzorano i posejano. Oni koji su na položajima mogu mirno da očekuju neprijatelja, jer znaju da njihove porodice neće ostati ove godine gladne, jer se naša pozadina brine za svoje borce...

Branko je ovo napisao maja prošle godine. Danas je i njegova krv pokapala ovu zemlju i slila se u cementne temelje jedinstva.

Ranjenici su upućeni u brigadni sanitet, a zarobljenici u štab brigade. Dvojica su tražili da ostanu kod nas: Đovani i Bruno. Nismo im mogli ispuniti želju.

Doznajemo da su posle dvodnevne borbe naše jedinice zauzele Prozor. Na više mesta je porušena pruga od Mostara prema Konjicu. Tamo su delovi 2. divizije. Priča se da su Italijani poraženi na Jablanici. Zaplenjeno je nekoliko tenkova, topova i ostalog ratnog materijala.

Nadleću avioni. Štuke bombarduju okolinu. Čini mi se da su se okomili i na neke bataljone naše brigade.

Ponedeljak, 22. februar. Položaj prema Bradini. — Svakoga dana okršaji. Željni smo sna i toplog jela. Neprijatelj nadire od Sarajeva. Uporno. Tvrdoglavo. Snažno. Vešto. A mi odolavamo. Gubili smo i vraćali Ivan sedlo.

Juče su nešto oko podne došli blizu naših zaseda. Ležimo u snegu, na suvim bukovim granama. Nad nama avioni kruže. Obrušavaju se u niskom letu. Zavijaju »štuke«, ječe bombe, zvižde zrna. Odlaze i vraćaju se sa novim bremenom smrti. Oko nas leti kamenje. Lome se borovi. Zjape crne rupčage.

²¹ Branko Andrić, rođen 1921, Nočaj, Šabac, pekarski radnik; poginuo juna 1943. kod Suhe, Sutjeska.

A ispod našeg stroja Nemci i ustaše čuteći se približavaju. Puštamo ih sve bliže. Novopridošli borac prekriva šalom oči. Uvlači se sve dublje u sneg. Podrhtava. Hvata i nas jeza. Valjda od zime? Tuku iz haubica brzom paljbom. Od gari i dima crni se sneg. Izvlačimo se iz zaklona — prate nas »štuke« i bombe.

— Na neprijatelja, drugovi! Muški napred! Oni iz aviona neće znati koga da biju — više Sarac.

Trojica potrčaše. Baciše bombe. A onda se ceo naš stroj pokrenu. Neprijatelj se ne miče, a mi napredujemo. Oni viču. Pucaju. Pale rakete: zelene, bele. Pokušavaju protivjuriš. Noge se ne izvlače lako iz golemog snega. Osećamo njihova kolebanja, ne ide im se.

— Divizijo beogradska, zalamaj. Stiglo nam je pojačanje, juriš momci proleterci — nadjačava sve oko sebe Nićiforović.

Neprijatelj okreće leđa. Pomislili su, izgleda, da smo divizija. Ostaju samo mrtvi u snegu. Lakše nam je.

I noćas smo napadali. Nismo oka sklopili. Drema nam se.

Jutros oko 9 časova započеше sa artiljerijom. Čutimo. Mislile, valjda, da su nas oterali. Kreću u tri kolone ka Bradini. Stalo im je da se probiju do Konjica, da nas unište u dubokom snegu. Maskiramo se hrastovim grančicama, opalim lišćem, belim zastorima i snegom. Isturamo automatska oružja. Strpljivo čekamo da priđu. Na okupu je gotovo cela 1. proleterska. Tu je i komandant Spanac. Obilazi nas.

Pred nama je kolona zelenih uniformi. Stasiti, mladi, vični ljudi. Zastajkuju. Osmatraju koristeći i doglede. Gundaju. Nišanim.

— Pali! — više Siniša.

Plotuni. Neki padaju. Zauzimaju zaklone. Biju. Okreću leđa. Ostaje pet zgrčenih i ispruženih leševa. Ostavili su ih kraj obale, u snegu.

Zatišje. A zatim opet artiljerija i 9 aviona. Ubiše nam četiri puškomitraljesca.

Ćordaš²² je zaspao u račvama drveta. A na lišću i snegu još dva borca. Umor. Ljudi nisu u stanju da vladaju sobom. Naprežu se. Savlađuju nemoguće.

— U snu čujem tresak, ali nisam u stanju da dođem k sebi. Tek kad se drvo zaljulja trgoh se i spazih ogromnu rupu i onu dvojicu mrtvih. Rasanih se i sletih kao strela — priča Ćordaš.

²² Dušan Ćordaš, rođen 1922, Dravozburg, SAD.

Zauzeli su Ivan sedlo. Prodrli u Bradinu. Pomeramo se. Ne damo im Konjic, jer će ga večeras, kako čujemo, napadati 3. divizija.

Posmatram ljude u četi. Čađavi, neobrijani, neispavani, gladni. Nadjačavaju sebe, savlađuju i nemoguće. Tonka spominje majku i smokve. Joksimović — Zarkovo i mleko. Slavko hvali svoje selo i Romaniju. Gligo kritikuje svoje suse: »Neki odoše bez pozdrava, kajaće se...« Čordaš se ljuti na sekretara aktiva SKOJ-a i želi da što pre oslobodimo Beograd. Skromno, zar ne?

— Gde ćemo spavati? Ovi uništiše gotovo sve u selima kraj ceste i pruge! — zabrinu se Tadija.

— Krenućemo u nove juriše — kaže Sarac.

— E, onda ćemo izdržati, as ti gospe — prkosi Tonka.

Sreda, 24. februar. Položaj prema Bradini. — Vedro je i sunčano. Neosetno, polako, kopni sneg. A neprijatelj navaljuje, dobija pojačanje.

Prošle noći smo sa dva bataljona jurili na Ivan sedlo. Neprimetno se privukosmo njihovim logorskim vatrama. Nemci pevuše neku uspavanku. Mrak. Planina. Suma. Sneg. Raspalimo po siluetama. Iznenadiše se. Jedan se izvrgnu u razbukkali oganj. Drugi se zari u snežni nanos. Neko hitro skoči i uperi »šarac«! Ostali se snađoše.

Napadoše nas sa bokova. Priskočiše ostali bataljoni, zatim delovi 5. crnogorske i 3. sandžačke brigade. Borba na našem sektoru poprima šire razmere. Front se razvukao. Osvojili smo dva bunkera. Maligec²³ dovikuje Nemicima, da su opkoljeni, da se predaju. Oni urlaju i psuju.

Hladnoću ne osećamo.

Povukli smo se u zoru.

Jutros opet nadiru — sa najsavremenijom tehnikom: tenkovima, avionima, artiljerijom, automatima... Grupisali smo se i odbili ih. Pomažu nam šumovit teren, zakloni, volja.

Čuli smo da neke naše jedinice stalno napadaju Konjic.

Evo opet dolaze avioni. Brojimo ih. Ima ih 18.

— Ležite, zaklonite se — više komandant brigade.

²³ Mirko Maligec, rođen u Zagrebu; poginuo aprila 1944. kod Mrkonjića.

»Štuke« se spuštaju nisko i u brišućem letu izručuju ubistveni tovar. Vraćaju se i mitraljiraju. Sirene zavijaju. Maligec okrete mitraljez. To učini i Slavko. Vičemo da prestanu. Ne pomaže.

— Neka vide da im bar prkosimo — ote se Maligecu.

Zgusnut, a čudnog mirisa dim zahvati planinu. Postade mračno, zagušljivo.

Neko jauknu. Bulja²⁴ je ranjen i kontuzovan. Gleda, ništa ne govori. Pridržava ga brat Milutin²⁵. Vadi iz džepa kocku šećera i trpa mu u usta. Bulja ne žvaće. Masiramo ga. Trljamo snegom. Odneše ga u brigadni sanitet. Milutin škrguće zubima i psuje. Rukama zaklanja lice, uzdiše, a potom širi ruke:

— Majke nemamo, ni oca nemamo, sve smo jedan drugome, a ova njegova rana me boli, peče kao da je moja. Lakše bih podneo svoju! Neka ne ide u bolnicu. Ja ću ga nositi! Ah švabo, zakon ti tvoj . . .

— Hej, Milutine, prestani! Znaš li šta pričaš? — obrati mu se Sarac.

— Pusti me malo, sad mi je teško . . . inače, trpeću muški, poznaješ me.

Kad odleteše avioni, otpoče artiljerija . . .

Došao je kurir Jova. Doznajemo da ćemo i noćas napadati. Priča nam o sinočnjem doživljaju:

— U podne sam išao kod Kraljevčana. Bili su u jednoj maloj brvnari. Kad sinoć Spanac upita ko zna gde se nalazi štab Kraljevačkog bataljona, ja se javim, uzmem pismo i pođem. Znam da su posle moga odlaska vodili borbu, pa idem bezbrižno i ne sanjam šta se u međuvremenu desilo. Već je pao mrak, a ja kroz jarugu, sa mašinkom preko leđa, zviždućem i penjem se uz brdo na jedan mali proplanak. Tu primetim stražara kraj kućice. Čudno mi izgleda, ali mi se učini da je naš čovek. Čuti, a ja pođoh ka kućici. Kroz otvorena vrata spazih nepoznate ljude, leže kraj vatre. Samo dvojica sede i gledaju me netremice. Stadoh kao ukopan. Ona dvojica trljaju oči i polako ustaju. Shvatih da su Nemci. Stresoh se. Polako napravih krug i pođoh kraj stražara natrag. On nešto više, pita, a ja kad zađoh nekoliko koraka, dokopah se šume i potrčah koliko me noge nose. Prašte mašinke i puške, psuju Nemci i ustaše . . .

²⁴ Milivoj Tanasijević, rođen 1922, Bačevac, Beograd, abadžijski radnik; poginuo na Sutjesci juna 1943.

²⁵ Milutin Tanasijević, rođen 1920, Bačevac, Beograd, trgovački pomoćnik; poginuo maja 1943. na Trovrhu, Foča.

— Zahvali, Jovo, nemačkoj mašinki i šinjelu koji je na tebi, inače bi obrao zelen bostan — veli mu u šali Maligec.

Subota, 27. februar. Više Trešnjevica. — Neprekidni noćni prepadi. Ne damo neprijatelju mira. Smenjuju nas drugi bataljoni, a mi odlazimo da se odmorimo. Gde? U selu ispod nas kuće su srušene, spaljene. Tužno strče ogolele zidine.

Ovde sam jula prošle godine ležao u bolnici kao ranjenik. A sada nigde te kuće — samo dvorište zakrčeno ruševinama. Presečena je i trešnja sa koje sam svako jutro dobijao punu koricu crvenih plodova. Da li igde ima ovoliko divnih kalem-ljenih trešanja? Verovatno je otuda i ime sela Trešnjevica.

Leševi nesahranjeni. Ljudi razdraženi. Okupljaju se me-starli i jadikuju. Proklinju udes, Hitlera, Musolinija, Pavelića, Dražu.

Sahrane bez ceremonija, sa suzama i jaucima. Bleda i ogorčena lica prisutnih. Jedan starac ih hrabri:

— Šta ste se presamitali? Kažem vam da rat hara, brajko moj, ali se mora i dalje živeti ... A valjda će posle ovih spaljenih sela i razorenih domova nastupiti vakat mira i spokojstva, razumevanje među svim felama zemaljskog sveta ...

Organizovana je sahrana i naših boraca koji su ovde poginuli kao ranjenici. Neko peva: »S tugom vas pratimo u taj hladni grob ...« Sahranjujemo i poginule Italijane. A tek su počeli da se bore na našoj strani. Poginuli su kao partizani.

Cujem da je u jednoj kući bilo 15 naših ranjenika i 10 Italijana. Među njima bilo je i nepokretnih. Mika, ranjenik iz bataljona, nemirnog je duha. Vragolan. Mlekađžija iz okoline Beograda. Hrabar mitraljezac, ali voli da kritizira i da se smeje na tuđ račun. Kažu da je otvorio prozor, posmatrao avione i pravio viceve na račun Nemaca i ranjenika. U kuću je tresnula velika bomba. Detonacija ga je izbacila kroz prozor i odbacila gotovo dvadesetak metara. Trgao se i došao sebi. Oko njega grede i crepovi. Bombe su razorile kuću i sve u njoj. Bilo mu je teško, ali se u čudu prekrstio, zaplakao i nasmešio. Kažu da je dugo podrhtavao. A sada se dobro oseća.

Evo i nekih devojaka sa crnim povezačama. Tužno pretražuju dvorišta i ambare. Sta li su izgubile? Jedna nas osorno gleda. Kao da smo mi krivi. Bolje da je ništa ne pitamo. Doći će k sebi. Saznaće istinu.

— Bacali su, bezbeli, goleme bombe, pogledaj rupčage, a što smo mi krivi? — tužno priča odbornik i nervozno zama- huje rukama.

— Smiri se, zaboravi na sve ovo — teši ga Joksimović.

— Hajte, mladiću, budi mi sin, moj je poginuo, a ličiš na njega, bezbeli — reče odbornik iznenada, zagledajući se Joksimoviću u lice.

— Imam roditelje, čiko, ali ako će ti biti lakše pristajem — odgovori svečanim glasom Joksimović.

Našem razgovoru se pridružuju još neki ljudi. Dogovaraju se o prenoćištu, ishrani, o daljem životu preživelih. Čuju se i komentari:

— Ama ljudi: Sve ćemo izdržati, valja do kraja ići.

— Ipak, da nije ove naše vojske ne bi nas ovako upropa- stili neprijatelji kleti.

— Cuti beno jedna — viknu odbornik ... saže glavu i po- crvene u licu.

Čekaju da i mi nešto kažemo. Objašnjavamo suštinu borbe, revoluciju, svetliju budućnost.

Vratila se i patrola iz Repovca. I tamo slična slika.

Sećam se i tog sela, na brežuljcima, u zelenilu sa dosta proplanaka i voćnjaka. Lepo su nas dočekali prošle i ove godine. Kod njih kruži priča kako im je Tito vratio neku stoku koju su intendanti pokupili.

... Pričaju kako su se negde jula 1942. proleterii iznenada sručili sa planina i razorili prugu. Kažu da su neki ljudi pričali kako proleterii od naroda ništa ne traže, niti uzimaju; kako je neki partizan kažnjen samo što je iz košnice porciju meda izvadio, a drugi čak i streljan što je od neke bake uzeo torbu brašna i nešto šećera za svoju desetinu. I kad stigoše u njihovo selo seljaci ostaviše kose i srpove i podoše da ih vide. Divili su se njihovoj mladosti, disciplini. Bilo ih je kažu iz Srbije, Crne Gore, a i iz drugih krajeva. Devojka predade mladom komesaru pregršt trešanja. — On uze jednu, a ostale pruži borcu do sebe, ovaj uradi isto i cela se četa posluži trešnjama... Oni što se brinu o hrani, pozvaše muktara (starešinu sela) i zatražiše da im na neki način prikupi mesa za vojsku. Svaka je kuća ponešto dala, ali muktar razrezao dvojici domaćina da dadu po junca. »Možete vi, znam ja vas«. Ovi protestuju, ali ne vredi. I pođu da se žale partizanskom komandantu, jer su čuli da je on za pravdu i da njegova vojska ne sme nikoga uvrediti. Idu niz kolonu, a vojska se odmara, šali i peva.

— Imate li vi deco, komandanta i gde je on?

— Imamo, kako ne bi imali, — i pokazaše na jednog mladića.

— Jeste li, vi, najstariji, među proleterima? Nama treba vrhovni starešina.

— Nisam, to je drug Tito i mislim da je napred.

Ovoj dvojici seljana pridruži se još nekoliko radoznalih ljudi. I tako dođe do Tita, koji se baš bio digao i spremao da pođe. Kad ih ugleda Tito zastade kraj konja, pozdravi se i zapita kako su i šta ima novo u selu.

— Sve je dobro, cenjeni gospodine vrhovni, ali vaša vojska uze od nas i dva junca. Ali nisu »intendantni« krivi, već naš muktar se na nas okomio. Nešto nas mrzi, pa dođosmo da nam pomognete...

— Nisam ja gospodin, drugovi i prijatelji. Dobro je što ste došli i izneli taj slučaj. Vratite vam se vaša stoka, jer mi smo i vaša vojska i ništa vam nećemo učiniti nažao. Istina, mi nemamo svojih magacina, ali što nam je potrebno mi zaplenimo od neprijatelja, a i narod nam sam daje šta ima.

Ljudi se zглеdaše. Zahvališe Titu i vratiše se kućama. Junci su bili na svojim mestima. Vlasnici ih odvezaše kao po dogovoru i potrčaše za kolonom proletera, koja je već krenula.

— Stanite, drugovi! Evo, uzmite sve što vam treba, samo da pobedite, da nas čuvate. Ziveli i vi i Tito...«

Legenda je stvorena u selu Repovcu. I u Trešnjevici. I u Gornjim Višnjevicama. I u svim selima kroz koja su prošle brigade i Tito.

Okupljamo se oko Sarca. Raširio mapu Jugoslavije. Posmatramo planine i položaje partizanske. Pokazuje nam prstom gde se nalazimo. Gledamo planine, reke, gradove. Maštamo o pobedi, o svojim ukućanima, o Beogradu, Zagrebu, Skoplju...

— Voleo bih u Srbiju, da vidim majku — šapuće Joksimović.

— I ja bih želeo da je vidim! Ostaće bar neko živ da kaže kako je bilo — odgovara Maligec.

Ponedeljak, 1. mart. Više Trešnjevica. — Izvidamo. Patroliramo. Borbe se nastavljaju. Tu, na domaku Neretve, na pruzi i drumu, seju smrt, ubijaju, pale. Svi su protiv nas. Nemci, ustaše, Italijani i četnici. Odoljevamo. Zaboravili smo na glad, na postelju, na toplu sobu. Srodili smo se sa ovom šumom, sa ovim ljudima. Možemo i vatru naložiti. Odgrčemo vlažan sneg.

— Sporo kopne snegovi! Dokle će ova vrazja zima? — pita Tadija.

— Zar ti i to smeta? — čudi se Ćordaš.

— Lakše je kada olista, kada dođe proleće.

Dobrivoj²⁶ zakazuje sastanak partijske ćelije. Tražimo ugodan kutak i mesta za sedenje. Dobrivoj se zamislio kao i

²⁶ Dobrivoj Pešić, rođen 1915, Pećani, Umka, metalski radnik.

obično. Predlaže dnevni red: vojno — politička situacija, odnos prema zaplenjenim stvarima i prijem u Partiju. Izlažu Dobrivoj i Nićiforović. I mi ostali iznosimo svoja mišljenja. Ukazujemo na slabosti. Prvu tačku brzo završismo, a druga se oteгла. Svi se raspričali:

— Previše se ubedujemo, drugovi, oko ratnog plena, — započe drhtavim glasom Slavko. Znamo stav po tom pitanju, moramo ga se striktno držati i ne dozvoliti da pojedinci zadrže za sebe neprijateljsku torbu, šinjel, opasač, mašinku. A i to se na žalost desi. Nego da mi to iskorenimo! Sve se može kad se hoće.

— Slažem se, ali ne možeš uvek svakog da ubediš, a nema ni smisla da se svađamo zbog jednog opasača i to otetog od neprijatelja. Eto, na primer Mile Jojić²⁷ uzeo je jedan opasač i neka mu ostane! — predlaže Joksimović.

— Ali u pitanju je princip — upade u reč Tonka. — Ako se dopusti Jojiću, onda će svaki tražiti opravdanje za sebe. Nego da čujemo i ostale . . .

— Jedna od osnovnih osobina svakog partizana, a naročito borca 1. proleterske jeste baš u tome što ni iglu bez pitanja ne sme zadržati za sebe — poče da objašnjava Dobrivoj. — I po tome se mi razlikujemo od ostalih oružanih jedinica. Narodno čuvamo kao ženicu oka svoga, a neprijateljsko predajemo u kolektiv da se dodeljuje prema potrebi. . .

— Iluzorno je dalje ubeđivanje, jasno je svima šta želimo iskoreniti — upade Dobrivoju u reč Slavko.

— Strpljenja, drugovi, pustite me da završim svoje misli, biće za sve vremena. Nismo u bunkerima, a mislim da vrlina i lik člana Partije i proletera ne dozvoljavaju ove pojave. Ljudi smo i moramo se razumeti. Ako nekome dopustimo uprtač ili opasač, drugi će tražiti šinjel i na šta će to da liči?

Zaključeno je da još jednom upozorimo borce da svaka zaplenjena stvarčica, sve što je oteto od neprijatelja, pripada Narodnooslobodilačkoj vojsci i narodu kao celini. Znači, i čarape, i hieb, i šatorsko krilo, i opasač, i penkalo, i torbica, sve je to zajednička imovina celine, kao što su bacač i top, a ne onog koji je do tog oružja prvi dotrčao. Jojić će predati Nićiforoviću opasač, a ostali sve sitnice koje su zadržali.

Mika je primljen za člana KPJ. Dvojica su glasali protiv predloga. Zameraju mu što se ono jednom prekrstio. Pokrenuo

²⁷ Mile Jojić, rođen u Solinu; poginuo u Dalmaciji 1943.

je mahinalno desnu ruku, posle onog bombardovanja i letenja kroz prozor.

Čordaš je još ostao kandidat. Svega jedan glas je bio više za to. Zameraju mu što pecka desetara.

Došle su patrola iz Bitovnje i Bradine. I izviđači. Naročitih novosti nema na frontu, ni u selu.

Borci iz bataljona okupljaju se oko mesta prenoćišta. To su košare, lišće i seno. Razgorele se vatre. Očekujemo večeru. Kuvari pevauše. U kazanima vri škrob. Ruke se same ispružaju razbuktalim vatrama. Prestadoše uobičajeni razgovori. Neko započe »Bilećanku«. Svi prihvatiliše. Ječi šuma. Glasovi, neujednačeni, neuvežbani, postepeno se usklađuju. Mali predah, a onda: »Duni vetre malo sa Neretve«. Lica vesela. Gotovo svi pevamo. Redaju se pesme narodne, partizanske. I ruske »Stjenjka Ražin« i »Kaćuša«.

Kuvari dele večeru. Otegla se kolona. Pesma jenjava . . .

Četvrtak, 4. mart. Položaj. — Prešli smo dug put. Solakova Kula. Ljubunci. Cvrče. Mačkara. Ubrzani marš cele brigade. Jedva smo izdržali.

Doznajemo da su ranjenici u pitanju. Radi se o sudbini naših drugova: Krajišnika, Dalmatinaca, Banijaca, Crnogoraca, Srbijanaca. Treba spasti živote devojke iz Drvara, devojčice iz Drinića, dečaka iz Kolunića, Joye Zivkovića,²⁸ Ljubivoja Mihailovića²⁹, Dobrivoja Mihailovića³⁰, Lepe Markovića³¹, Nade Marković³², i mnogih drugih iz bataljona, iz brigade, iz zajedničkih okršaja. Ima ih, kažu, oko 4.500. Gotovo četiri brigade. Sa temperaturom i — nepokretnih, na nosilima. Neprijatelj nadire sa svih strana, a za njih, nepokretne — treba se boriti.

Jedna misao kola u glavi svakog borca. Ranjenici. Zbog njih se zaboravlja glad, umor. Za njih se mora izdržati i ono što je inače nemoguće.

Prenosili smo . . . Jeli smo hieb od ovsu. Radovali smo se dok je mešen. Jedna žena pita:

²⁸ Jovan Zivković, rođen 1917, Bukovac, Fruška Gora, Vodoinstaler.

²⁹ Ljubivoje Mihailović, rođen 1915, Bačevac, Beograd, zemljoradnik.

³⁰ Dobrivoje Mihailović, rođen 1909, Bačevac, Beograd, zemljoradnik.

³¹ Leposava Marković, rođena 1926, Zabrežje, Obrenovac, seljanka.

³² Nada Marković, rođena 1914, Aleksandrovo, Niš, tekstilna radnica.

— Zašto, ljudi, prosejavate brašno? Mom detetu mesim od nesejanog.

Dobijamo po parče vrućeg ovsenog hleba. Gnjecav, a kora raspuknuta. Izgleda nepečen. Zvaćemo. Mljackamo. Ošlja se lepi na npercima. Otuzan ukus. Kao zemlju sa peskom da grizeš. Gutam i krijem lice. To čine i ostali.

Sinoć u 19 časova smo krenuli dalje.

»Nemci nadiru od Bugojna i Vakufa. Treba se probiti što dublje u njihovu pozadinu i iznenaditi ih smelošću i ubojitošću. Taj zadatak je dobila i naša 1. proleterska«. — Tako glasi saopštenje.

— Ovde ima više od devet brigada i već nekoliko dana čine čuda. Crnogorci, Krajišnici, Dalmatinci, Sandžaklije — priča nam nepoznati kurir.

Sukobili smo se s Nemcima u toku noći. Oterali smo ih iz nekih sela. Mi smo gospodari u tamnoj noći. Približavamo se sa većtim vodičima i na stotinak metara. Onda poklič i glasna komanda. Ceta dobija naziv brigade, a bataljon divizije. Grunu bombe, a onda juriš. Ponekad se izmešamo. Zadrhte nemački soldati i okrenu leđa. Onda se ponova vraćaju. Opet se izmešamo. Ponekad nadjačamo . . .

Svanulo je. Nalazimo se na sektoru sela Ričica. Borba se nastavlja. U stalnoj vezi smo sa ostalim jedinicama brigade. Nemci navaljuju i avijacijom i artiljerijom.

Siniša i Vojkan se dogovaraju da isture petorku sa automatima. Polaze: Joksimović, Pekaz Blaž, Joso³³, Maligec i Janjić³⁴. Zaobilaze i privlače se. Uspeli su da se dočepaju zaklona dok mi odolevamo navali. Prašte mašinke. Odjekuju rafali. Nemci su zbunjeni. Trpe gubitke. Napuštaju položaj na jednoj kosi.

— Razmišljam nešto već dva dana i moram da ti kažem — šapuće Mile Jojić komandiru. — Predloži da sakrijemo ranjenike u neku pećinu, da im ostavimo lekove, bolničarke i hranu, pa kad neprijatelj prođe, da ih izvučemo i smestimo u slobodna sela.

— Ranjenik je svetinja, razumeš li to, detinjarijo, radije bih dao i tebe, i četu. Uostalom, o tome je već odlučeno: izbaviti svako živo biće.

³³ Joso Čvrljak, rođen 1914, Konjevrate, Šibenik; poginuo na Sutjesci juna 1943.

³⁴ Branislav Janjić, rođen 1924, Grabovac, Obrenovac, zemljoradnik.

— Ja to samo razmišljam, bilo bi nam, velim, lakše.

— Ostavi se takvih misli, jer su nakaradne.

Kod našeg mitraljesca dotrča uplakana devojčica. Nema više od trinaest godina. Briše suze. I obraća se Nićiforoviću.

— Primite me, družo, kod vas, nikoga nemam. Svi su nestali, majka je rekla da vi imate dečju četvu i ako ostanem sama — da se javim. I dođoh, evo me ...

Dolazi petorka. Maligec briše vlažne oči. Joso se odmiče da ne čuje dečju tugovanku.

— Imaš li bar neku tetu, ili susetku?

— Pobjegli su od Nemaca.

— Zar svi?

— Više me ne pitajte ako ste za nas — reče curica, zagrcnu se i nastavi da jeca.

— Ništa ti se neće dogoditi, ti si mala, idi slobodno kući!

— Nemam više ni kuće!

Dogovorismo se. Šaljemo je sa kurirom u sanitet i bolnicu. Neće im valjda biti teret? Kaže da će prati zavoje i krpiti ranjenicima čarape. Pekaz joj pruži šalče da se poveže.

— Zima je, uzmi to.

— Naučila sam bez povezače, preče je vojniku, znam ja.

— Crknućeš dite, drži to, kad ti govorim.

Petak, 5. mart. Lužani. — Uvukli smo se u neprijateljsku pozadinu. Preseći ćemo im vezu sa Bugojnom, sa bazom. I ostale brigade će obuhvatiti i pojuriti neprijatelja. Da ga opkoljenog uništimo. Akcija je širih razmera.

— Poći ćemo natrag, u srednju Bosnu. I tako ćemo probiti put za ranjenike — priča kao za sebe Slavko.

— Nemci i ustaše nadiru od Konjica, Italijani od Mostara, četnici sa Prenja, ovi ispred nas od Bugojna, a ima ih i sa drugih strana. Kuda ćemo sa bolnicom? Sta raditi sa ranjenicima? — pita Tadija.

— U tome i jeste problem — odgovara Nićiforović.

— Pošli smo bili na jug, ka Neretvi, a sada kažu da će tamo porušiti most.

— Lako je za brigade i vojsku.

— Da, ali nemamo kud iznemogle i ranjene. I tifus hara, umiru ljudi u koloni.

Avioni nas i danas prate. Blizu smo njihovih, zato nas štede. Ali, ruše sela.

Napali smo i potisli neprijatelja. Posle kraćeg vremena vratili su nas na polazne položaje.

— Krenite u novi napad, — naredi Siniša.

Pregrupisavamo se. Raspoređujemo. Zalazimo neprijatelju s boka. Rastegao se streljački stroj. Rešeta ga artiljerija. Podilazimo nemačkom stroju. Slavkova grupa baca bombe. Nemci se ne miču. Vraćamo se neveseli.

Dezertirao je jedan borac, rodom od Prnjavora. Četvorica leže bolesni. Nepokretni.

— Neka ih kod nas, ne šaljemo ih . . .

Dezertier se juče žalio na Maligeca. Optužuje ga, veli, da u torbi ima hrane, a nikome ne daje. Razgovarao sam sa Maligecom. On tvrdi obratno. Sada je jasno kome treba verovati.

Subotu, 6. mart. Šuma više Bojske. — Nastavljeni su siloviti napadi. Dan i noć. Smenjuju se sneg i kopno, šume i proplanci, drum i busije. Zarobili smo Nemca. Dvadeset mu je godina. Od Frankfurta je, iz nekog sela. Suvonjav, bled. Podrhtava. Ali ćuti. Čuva ga Maligec sa otkočenom puškom.

Približili smo se Bugojnu. Ležimo u zasedi. Zrna zvižde iza naših leđa. Trčim tamo.

— • Pobegao je Nemač! Zadremao sam, drugovi, mogao me ubiti — usplahireno se pravda Maligec.

— Nismo umeli ni podatke da mu uzmemo! Budale smo prave.

Nemačka kolona je otišla ka Vakufu. Dočekale su je druge brigade. Čujemo uragansku vatru.

Spuštaju se mrak i magla, ali vatra ne jenjava. Ugledasmo kolonu nemačkih kamiona i tenkova. Vraćaju se. Nisu mogli napred. Riju zemlju i obaraju drveće. Ogromna sila. Prate ih avioni. Dobijamo naređenje za povlačenje.

— Uh, bre, zar ostaviti zelene uniforme da beže? — pita Čordaš.

— Nikada nisam video ovoliko vojsku da se povlači! Šteta što nam je ponestalo municije — kao za sebe govori Nićiforović.

Gađa ih naša artiljerija. Oni nastavljaju pokret.

— Gledam ih i čini mi se da su ovako ulazili, osvajali Jugoslaviju. Liče mi na onu neprekidnu kolonu po motorizaciji, ali ima i neke razlike — priča Joksimović.

— A meni liče na veliku armiju u raspadanju — dobacuje Joso.

Nemci iskaču iz kamiona i jure prema nama. Štite svoju glavninu. Sačekujemo ih. Gađamo. I povlačimo se. Više, mnogo više ih je od nas. A i dan je.

Ostavljamo trojku na mrtvoj straži, sa bombama i belim ogrtačima. Štitiće odstupnicu. Zaklonili su se u kamenjaru i ćute. Nemci nadiru. Videći nas kako uzmičemo, slobodno se kreću. Skrivena trojka ih sačekuje na pedeset metara. A zatim odjednom bombe, uzvici, rafali iz zapljenjenih nemačkih mašinki. Nemci su iznenađeni, zbunjeni. Neki padaju mrtvi. Dva, tri, deset. . .

Zastajemo radosni. Štitimo povlačenje proleterske trojke. Dotrčali su i pali potrbuške. Umor i glad su ih savladali. Živi su. Podižemo ih i krećemo.

— Mislio si da sam mrtav? — pita Maligec — A moglo se i to desiti. Išli su i sa leve strane, zamalo nas ne opkoliše. Njih nismo videli. Imaju bele pelerine i skije.

— Pa i vi ste imali bele pelerine!

— Da, to nas je sačuvalo.

Avioni kruže. Drumom jure vojnici. Šteta što ih ne gađamo . . .

Nedelja, 7. mart, 23 časa. Jablanica. — »Ubrzanim maršem ka Jablanici, naredio je Vrhovni štab. Niko ne srne zaoštati . . .« preneto je tri puta noćas.

Pregrupisavamo se. Ulazimo u kolonu. I bolesnici su tu. Jelica³⁵ prihvata Tonku.

— U mom Konjevratu nema mora — bunca Tonka. — Ali, ima grojza, smokava i kamena. Pozvaću četvu da se odmori, okrepi, samo ako se tamo ustremimo i nekad stignemo.

Koračaju dve devojke, dve Dalmatinke, dve bolničarke 1. proleterske. Šapuću jedna drugoj uspavanku. Kao kroz san čujem reči »vizla«, »divojačka sprema«, »udaja«.

— Tonki je sad lakše. Preznojila se i bolje joj je — kaže Jelica.

— Čudim se snazi svakoga od nas, a naročito ženama — veli Janjić.

— Pretvorili smo se u čelik, u neku silu koja izdržava sve napore — odgovara Jelica.

³⁵ Jelica Rak, rođena 1924, Dubrava, Šibenik, seljanka.

Izbili smo na drum. Ovde nema snega. Vijuga reka Rama. Komentarišemo vesti. Juče je grupa bombaša 2. dalmatinske uništila četničku posadu koja je čuvala porušeni most. A onda su 2. dalmatinska i 2. proleterska gotovo neopaženo prešle na drugu obalu i razbile četnike više Jablanice. Tito je zavarao protivnike. Mislili su da nećemo preko mosta, jer smo ga sami srušili. A mi upravo tamo idemo. Partizanska taktika.

Razvukla se brigada. Po dvojica-trojica uporedno. Gledamo tragove nedavnih borbi. Naši su u ambis survale neprijateljske tankete, tenkove, kamione. Mnoge prebijene puške, parčad gvožđa i drveta, razbacani dronjci od košulja i šinjela. Dva nezakopana Italijana. Još više ih je nešto podalje od puta. Sveže humke.

Susrećemo šest zaplenjenih tenkova. Sada su naši. Na sivom gvožđu sveza crvena zvezda. Zagledamo ih. Zaustaviše se. Milujemo ih. Tenkisti izlaze i pozdravljaju nas. Osećamo se ponosnim, jačim i kao da nestade umora.

— Jedno veliko ura za tenkiste, i sa Savu Kovačevića, i za 3. diviziju — viknu Maligec.

— I za sve divizije — reče Slavko.

— Oduševiše me, slavu im njihovu — glasno izgovori Jksimović.

Susrećemo i kamione. Prevozili su ranjenike, kažu šoferi. Glomazne su bolnice. Mnogo je ranjenika i bolesnika. Po ko zna koji put konstatujemo isto.

— Ne spavam dve noći — veli jedan šofer.

— Imate li hleba? — pita neki brkajlija.

— Odakle?

— Idete iz borbi, pa možda ...

— Evo ti parče mesa, kad si navalio, pa podelite — reče Maligec i pruži mu komad kuvane govedine.

— E, živ bio, zemljače.

Motor zabruja. Ostali su već poodmakli.

Čuje se borba sa četnicima. Pričaju da ih je mnogo. Ološ crnogorski, bosanski, hercegovački, srpski. Draža je ovde sakupio čudnu gomilu. Tuku se, ginu i beže. Na pitanje zašto se bore? pijana i uhranjena rulja znala bi samo uglas da kaže: »Za kralja«. Imali smo prilike to da čujemo. Da razgovaramo sa zarobljenicima.

Uska dolina reke je ispunjena vijugavim kolonama, ljudima različitih zanimanja, doba života i nacionalne opredeljenosti. Pognuti, slabunjavi Italijani sa nosilima na ramenima, spotiču se, galame, ali ipak pažljivo odmiču korak po korak. Na nosilima tankovijasta bleđa lica, mršave ruke.

Za nama trče dva Italijana. Prepoznali su nas. Zastajkujemo. Da, zarobili smo ih u Konjicu: Đovani i Bruno. Naučili su i nekoliko naših reči. Hoće u našu jedinicu. Vraćamo ih da vrše svoj posao. Kažu da će tražiti od komande da ih rasporede u Beogradski bataljon. Pitaju za komandira Ziću. Čuli su da je izlečio ranu i vratio se u bataljon.

Opet nailazimo na kolonu ranjenika. Odmaraju se kraj puta, zaogrnuti šatorskim krilima i ćebadima. Bez pušaka su i revolvera, sa praznim torbicama oko vrata, sa belim i crvenim šalovima. Sa rukom u gipsu. Sa štapom u ruci. Sa patnjom na licu. Sa osmehom na usnama. Sa očima raširenim. Poneko bez opanaka.

Ubrzano promičemo i posmatramo ih.

— Zdravo, drugovi— više neko od njih.

— Imate li nešto za nas? — pita drugi.

Tonka, Derviša, Jelica, Joksimović ... pretražuju svoje torbe. Pružaju stare čarape, peškir, pregršt kivanog kačamaka. Žuta lica su veselija, zahvalna.

Nićiforović me povuče za rukav i pokaza na drugu grupu ranjenika. Stadoh i gledam u nepoznate, ispružene ljude.

— Eno one devojčice od Bugojna, spava, zar ne vidiš?

Prilazimo joj i budimo. Trlja oči i polako seda. Ne seća se.

— Kod nas si prvo došla — kaže joj blago i toplo Nićiforović.

Devojčica skoči i zagrlila jednog, pa drugog. Oko nas se okupi još drugova. Jelica joj pruži džemper, a Šarac parče hleba. Svaki joj nešto ostavi.

Zalazimo za okuku. Siniša zastade i pruži ruku na kuću nedaleko od drumu.

Pod tim krovom je boravio drug Tito i jedan deo Vrhovnog štaba! Možda su još tamo?

— Voleo bih ga videti — reče radoznalo i stidljivo Joksimović.

Kolona se oteгла, borci razgovaraju:

— Tu se stiču izveštaji sa bojišta i donose značajne odluke! Baš tu — pod tim krovom.

— Tito sigurno sada i ne stigne da spava, jer treba izvući ranjenike i bolesnike . . .

Nedaleko od Jablanice zaustavljena je naša četa. Očekujemo novo naređenje. Možda ćemo zanočiti pre Jablanice? Nićiforović predlaže da u obližnjem selu potražimo ranjenike. Obilazimo kuće. Prepune su ranjenih, iznemoglih. Pitamo za Dobrivoja i Ljubivoja. Za Bulju i Miku. Za Dragu Vukovića³⁶. Niko ih ne poznaje. Ali se sećaju Nade i Lepe Marković. Obe su bolesne od pegavog tifusa. Ne možemo do njih. Udaljene su.

Sva sela, sve kuće, sve pojate — ispunjene su ranjenicima i bolesnicima. Sve je krcato. Lekari i bolničarke danonoćno rade. Kod njih je najteža borba. Jedan umesto deset. Jedan radi tamo gde bi po svim pravilima trebalo da ih ima osam. Dozivaju ih iz obližnjih zaselaka. Za ranjenike ljudi ne žale sebe.

— Treba ih što pre osposobiti za jedinice, za juriše. Nije nam lako, pa ipak vidimo rezultate, ljudsku zahvalnost u pogledima i osmesima — govore nam bolničarke.

Evo nas u Jablanici. Čujemo tok Neretve. Smešteni smo u neku kafanu. Ckilji petrolejka. Svi već spavaju. Oseća se miris znoja.

Treba se malo odmoriti.

Ponedeljak, 8. mart. Krstac. — Bude nas pre svanuća. Neko donese ugarak. Razmahuje. Dimi se. Teraju ga napolje. Nestaje dremeži.

Spavali smo sa puškama. Neraspremljeni. U šinjelima, vlažnim čarapama.

Formiramo kolonu. Poskakujemo za Sinišom i Vojkanom. Čuje se vreva, žagor, naziru se stotine vojnika. Svaka jedinica za sebe. Poneko se raspituje za svoju četu. Pristigao je u toku noći.

Siniša i Vojkan užurbano odoše dalje. A mi čekamo. Zabelela je zora. Iz sporednih sokaka naviru seljaci sa ovcama i govedima. To su izbeglice. Putuju za vojskom još sa slobodne teritorije. Seoba porodica, seoba rodoljuba. Stražari ih zaustavljaju.

— Čekajte red — upozorava čovek sa bombama oko pasa — naređeno je da se strpite dok proleter i pređu. Svi bi hteli što pre na drugu stranu.

³⁶ Drago Vuković, rođen 1921, Zvečka, Obrenovac, trgovački pomoćnik, poginuo juna 1943. na Sutjesci.

Ovce bleje, volovi riču, psi zavijaju, ljudi galame. Dogovaraju se o smeštaju. Imaju i oni neke svoje pozadinske jedinice.

Prilazi nam jedna starina. Obilazi nas, zagleda i sa nepoverenjem pita:

— Recite mi, deco, šta je sa Rusima, daju li nam oružje, priča se nešto o tome?

— E, deko, imaju oni muke sa Nemicima, navalila na njih velika sila, pa ne stižu. Biće skoro i tog veselja.

— Nadam se u vas — deco, a i u taj Sovjetski Savez — u Ruse, kad navale bežaće Švabe kao guje.

Vraćaju se Siniša i Vojkan. Kažu da uskoro prelazi i naš bataljon.

Pred nama je srušeni most. Strče napukle i pokidane gvozdene grede. A kraj porušenog mosta, pioniri su podigli pešački, viseći most. Silazimo na njega. Klati se, ali je siguran. Požuruju nas i ubrzo se nađosmo na drugoj obali hučne, mutne Neretve. Nekom je iz torbe ispao politički materijal. Možda dok je tražio municiju. Sakupljamo listiće Istorije SKP(b). Blatnjavi su. Nisu za upotrebu. Ostavljamo ih kraj staze.

— Naučih pisati i čitati, postadoh i politički delegat voda, svirao sam na violini i Titu u Foči, ali kako da savladam tog Gvozdenu, stalno me progoni teorija — vajka se sa ciganskim naglaskom Milanče.³⁷

— Koga da savladaš? — pita Nićiforović.

— Onog druga Gvozdenu iz Istorije.

— Valjda Plehanova.

— Zaboravio sam od umora! Sta se smežete? Znam da je neko gvožđe ili pleh.

— Sad smo prešli Neretvu — promeni temu Joksimović — odmaramo se. Okini, Milanče, violinu.

— Neću kad me zavitlavate — odgovori Milanče smešeći se.

Stvori se violina. Neko je donese iz komore. Milanče uze snebivajući se. Naštimova. Kliznuše akordi. Puče pesma . . .

*Pšenica je klasala,
Sumadija glasala,
Sumadija naša nana,
Puna partizana . . .*

" Milan Stanković, rođen 1923, Meljak, Beograd.

Oko Milančeta sve više boraca. Redaju se pesme. Tonka počinje:

*»Marjane, Marjane,
Ča barjak ne viješ ...«*

— Pokret, pokret.

Violina prestaje ali pesma još traje. Levo i desno od staze mrtvi četnici. Telesa. Brade. Bose noge. Iza nas je dolina Neretve. Drum. Prosuta sela. Jablanica. Bacamo pogled na one koji će za nama. Otkuda onaj narod? Onoliki konji?

Opet četnici netaknuti leže.

— Nemamo vremena da ih zakopamo, đavo ih odnija —> vajka se nekome do sebe Kojičić.³⁸

— To su čuveni Vasojevići, ubijali su partizane — priča nekome Slavko.

— Ima bogme i dobrih Vasojevića — odgovara Kojičić.

— Ne velim — trže se Slavko.

— Meni je bogme, najžalije, što su ovo Crnogorci. Da mogu, bi ih sakrija, da se ne zna ništa, e, otkud se riješiše da ovamo dođu, đavo ih ponija.

— Ne brini se, Kojičiću, isti su i oni iz Srbije i iz Bosne — kaže mu za utehu Slavko.

Zagora nestaje. Savlađujemo obronke Prenja. Kamenjari, litice, visina. Slavko pridržava Maligeća. Joksimović uzima sanitetsku torbu od Tonke. Šarac pomaže Gligi. Izlazimo na proplanak. Siniša daje odmor.

Vedro je. OGREJA sunce. Posmatramo okolinu. Neretva kri-vuda. Čuju se borbe sa svih strana. Gruvaju topovi. Avioni nadleću i bombarduju sela, ranjenike, tifusare.

Jedanaest »štuka« nadleće most, izručuje bombe i mitraljira. Sirene urlaju, detonacije paraju vazduh. Ljudi traže zaklone. »Štuke« smenjuju italijanske »savoje«. Opet vatra, detonacije, krš. Izgleda da most nije srušen ...

— Jutros prije nego što smo prešli most, svratih livo od puta i vidim grupu tifusara, lože vatru i griju se. Strašno izgledaju, prave aveti — objašnjava Tonka.

— Jedan se iz sna nije probudio, umro je — dodaje Jelica.

³⁸ Jovo Kojičić, rođen 1919, Sotonići, Crna Gora; poginuo juna 1943. kod Suhe, Šutjeska.

Danas je osmi mart — dan borbene smotre žena čitavog sveta. Proslavićemo ga, bolje reći pomenućemo ga u pokretu — reče im Jelena. Siniša reče da imamo vremena još čitav sat, pa neka se pozovu drugarice u ovaj zaklon.

Izdvojiše se drugarice. Ne remetimo njihovo skromno slavlje. Ratničku gozbu. Udružile su oskudno sledovanje i ćaskaju. Čuje se i smeh. Jelena prednjači. Dopunjuju se. Derviša se smeši i deluje optimistički.

Siniša gleda u sat. Vreme je. Vojkan se nešto s njim dogovara. Produžen je odmor još pola sata.

Sivo kamenje. Golet. Krš.

Stigli smo u selo Krstac. Očekujemo raspored. Odmor. A ujutru ćemo na novi zadatak, u borbu. Štitićemo zmijolike kolone umornih, gladnih, bolesnih.

Saopštavaju nam da ćemo spavati u pojatama. Zadovoljni smo. Kuće su rezervisane za bolnice. Uskoro će stići neki njeni delovi.

Pošao sam u patrolu. Osmatraćemo prostor i obaveštavati štab. Sarac mi pruža dogled. Izašli smo na jedan proplanak ispred sela. Pred nama je staza kojom smo prošli. Otegla se u nedogled šarolika povorka — bataljoni i ešloni ranjenika i bolesnika. Jedni druge pretiču. Eno, stropošta se konj sa ranjenikom. Podižu ga, ranjenik psuje.

Približava se ešlon tifusara ogrnutih ćebadima. Pogureni. Iscrpeni. Polusvesni. Kao sablasti. Čujem poznat glas. Trčim u susret. Mešaju se jauci i dozivanje. Neko ih umiruje, govori o večeri. Kraj staze sedi Nada Marković. Crne upale oči. Lice se još više stanjilo, izdužilo. Desnom rukom odveza maramu. Glava bez crne duge kose. Prepoznaje me. Drugarski grli.

— Ostala sam živa, najgore je prošlo, ponestajalo je daha, padalo se, znojilo, a sada sam, kažu, neki rekonvalescent. Videla sam Lepu, i ona je tifusar, očišana kao i ja. Brzo ćemo se oporaviti i zauzeti mesta u stroju. Jedva čekamo. Puška ti — puška mi.

Slušam je i mislim na svog komesara Posavskog partizanskog odreda — Boru Markovića³⁹. Bili su primeran bračni par u Beogradu. On je poginuo na Kadinjači. Nada ništa nije znala. Čitali smo. Sada već zna da ga nema, da nije među živima. Pitam je o zajedničkim poznanicima, o bolnici. Ona,

³⁹ Bora Marković, rođen 1907, Zabrežje, Obrenovac, bravar; poginuo 29. novembra 1941. na Kadinjači.

kao da oseća gde lutaju moje misli i brzo, na momente zbunjeno i nepovezano odgovara. Preko mosta su je preneli Italijani. Sada želi sama da korača, da se navikne na hodanje.

— Stalno su mi Rada i Ljilja pred očima — produžava nešto sređenije Nada. — Vidim ih kako uče da hodaju, mile moje devojčice — kako im je bez mame u Beogradu. Na momente kao da ih vidim odrasle i svrstane u brigade, a moja mama i tata trče za njima i vraćaju ih kući... Jedva čekam da ih zagrlim, ako su žive... Oca nemaju, kako to da im kažem ...

Odlazi ešelon tifusara u selo. I Nada s njima. I ne pozdravi se.

Sunce se bliži vrhovima planina. Iznenada Jablanicu nadleće sedam aviona. Vraćaju se i bombarduju. Naziremo srušene kuće, dim. Ustremiše se i ovamo. Baciše nekoliko bombi.

Vraćamo se u selo. Tražimo pojate. Pričamo Siniši i Vojkanu novosti. Sve su već i samo posmatrali.

Primam porciju kaše. Sređujem dnevne utiske.

Sreda, 10. mart. Kod Ostrošca. — Tek smo stigli. Na položaju smo, treba da sprečimo prodor neprijatelja. Osmatramo drum Ostrožac — Konjic. Ovde je samo naša 2. četa, dok je štab bataljona sa dve čete ostao u Javoriku.

Okupljamo se na sastanak ćelije u toploj maloj sobi. Straža je isturena, patrole krstare. Palimo lojanicu. Dobrivoj otvara sastanak. Dnevni red je: kritika i samokritika.

— Biće ribanjca — šapuće mi Nićiforović.

Dobrivoj ističe požrtvovanje članova Partije. Pojedinci su prevazišli sebe. Ali, ima sitnih nedostataka. Zamera i samom sebi što je viknuo na borca koji je zaostao, a ovaj je bio iznemogao. Jednom se oštro obrecnuo i na Nićiforovića.

Uzima reč Maligec. Zamuckuje. Pravi dug uvod o humanosti spasavanja ranjenika i bolesnika.

— ... Mi bismo jedan za drugog i život dali. Možemo se oštro ružiti i opet se ne naljutiti, ali Josu mi neki dan reče da sam egoist što sam imao uštedeno parče hleba, a svi su svoje već pojeli. Priznajem da nisam smeo u Ijutini zamahnuti na njega, ali i on mora razmišljati kada optužuje. Nego, ovde niko nije spomenuo moju nebudnost, kao da ste zaboravili da sam se uspavao i da mi je zarobljeni Nemač pobegao. Sto mu gromova,

to mi je greška. Samo shvatite, nemojte me kazniti, drugovi, jer po prirodi ne trpim kažnjavanje, a uverićete se da ću uvek biti budan ... — završi ubrzanim rečima Maligec.

— Već nekoliko dana tragam za svojim slabostima i mogu vam reći da ih nisam u stanju viditi — započe nekako uvredeno Tonka Čvrljak. Sem ako nisam kriva i što sam temperaturu imala, ili što sam odbila da priznam neistinu kao tačnost. Naime, kao što znate, optužio me onaj dezertter da se ljubim sa drugom Šarcem. Prepričavao je to u četi iz ko zna kojih pobuda. Neki su u to povirovali i vele »priča se«. Drugovi su me zvali i ja sam se počila pravdati. Tribala sam odbiti da odgovaram, jer se onoj budali od uspravnog drveta učinio Sarac. Virovatno je htio da unese nemir u moju dušu, da baci ljagu na lik žene borca i člana Partije, drugo ne može ništa bit'. Taj naš slučajni saputnik dezertira kada je vidio da smo došli do uverenja da kliveta onoga ko vridi, da intrigira ...

Tonka je uzbuđena. Podrhtava.

— Očigledno je koliko joj je teško što je oklevetana. Časna — dopunjuje njeno izlaganje Joksimović. — Našla se jedna rđa da je potrese. Dobro je što je otišao iz našeg bataljona. Svima je lagnulo. Obična prišipetlja i smutljivac.

— Drugovi, uzima reč Nićiforović, ja bih o svakom po nešto da kažem. Pekaz se, eto, vratio pre vremena sa straže kod Bugojna. Sta će reći ostali? Cordaš je još kandidat, popravio se, uvek je hrabar, ali je na svoju ruku, potcenjuje komandu čete i suviše se stara za svoju blagoutrobiju. Mika još nije ovde, neozbiljno shvata disciplinu. Misli ako je dobrovoljno došao da može raditi šta hoće. Maligec je pravi proleter, samo da otkloni ono što je izneo.

Još je kritikovao Nićiforović. Došao je red da nešto kaže i o sebi. Znoji se, čupka kosu i prebacuje nogu preko noge. »Nisam trebao, prevario sam se, popio sam i ja u Konjicu čašu ljute, a kritikovao sam Joksimovića za istu grešku. Rekao sam i sada mi je lakše. Neće mi se slično dogoditi«.

— Volim što je Nićiforović ovo otvoreno rekao, nego ma šta drugo da sam čuo, kaže Joksimović. Hreo sam isto to izneti i kazao sam mu u lice. Za mene sve znate. Očekivao sam da ćete biti oštriji...

Dva časa se razgovaralo o vrlinama i manama. Niko nije ostao netaknut. Ima preterivanja. Sitničarenja. Ali ovo oružje pogada. Oštro je. Kleše likove kao vajar. U početku se poneko i

vredao. Ljutio. Sada je uhodano. Koristi jedinstvu čete. Svakome je drago da čuje o sebi najbolje. Zato se trudi da to doživi. Analizira sebe. Ugušuje ono što bi moglo izazvati rđav utisak.

Rasporedili smo se za spavanje. Dugo se prepričavaju događaji. Uspomene.

Četvrtak, 11. mart. Položaj kod Ostrošca — Održavamo kontakt sa 2. proleterskom brigadom. Obišla nas njihova patrola. Dva Užičanina i jedan Krajišnik nam pričaju:

— Išli smo, ono neki dan, ispred vas. Ispod sela Krstača se isprečile »četojke«, a mi im podidemo, pomlatimo ih čitav čopor, i zarobimo preko sedamdeset. Kažu da su mobilisani, najviše ih je iz okoline Durmitora, neki naši nađoše i rođake, poče grljenje među rodbinom, pa zatim oštre svade ...

— Nego, znate li što više o neprijatelju u Konjicu? pita ih Nićiforović.

— Došla jedna devojka iz grada i kaže da ih treba napasti, nema ih mnogo.

Ova tri druga ostadoše kod nas i na ručku. Siti su i gosti i mi.

Zapraštaše puške. Iz daljine je pripucala neka grupa. Ne vidimo da li su četnici ili Nemci. Kad kretosmo prema njima, pobegoše...

Opet zatišje.

Približava se noć. Ostavljamo patrole i zakazujemo kraće sastanke vodova. Nićiforović i Pešić odlaze u 1, a ja u 2. vod. Raspravlja se o situaciji. Ljudi postavljaju mnoga pitanja. Na neka, kao na primer: zašto je Crvena armija dozvolila da Nemci prodru tako duboko na njihovu teritoriju, kada je to socijalistička vojska?, zašto Turska ne ulazi u rat?, kada ćemo krenuti sa ovog prostora? — teško je bilo dati potpuniji odgovor.

Zadržavamo se na moralnom liku proletera. Naročito je osuđena malodušnost i pesimizam dvojice boraca. Crvene i obećavaju ... Treba im verovati. Sa nekima moramo pojedinačno razgovarati. Ako im ovde sve sručimo, neće se postići ono što želimo. Biće ih stid. Neće vaspitno delovati. To se oseća na njihovim licima i očima.

Slavko priča o disciplini i »vojnizaciji«. Joksimović je zadremao. Opominjemo ga. On se pravda. Maligec predlaže da na položaju i u zasedi čitamo češće borbama vesti, a kada ima prilike i sa narodom da razgovaramo, da ne zaboravimo na svoje

osnovne zadatke. Pekaz kritikuje jednog druga što nije uspeo izvući sanduk zaplenjene municije koja nam je neophodna, već je dozvolio da je neprijatelj povрати.

Kada smo po završenom sastanku izašli napolje, stražar nam reče da se u pravcu mosta čuje bombardovanje. Znači, naši i dalje prelaze.

Sarac je stigao iz štaba bataljona. Oraspoložio se, okrepio, bolje izgleda. Sta znače samo dva dana!? Dobri smo drugovi. Bili smo zajedno u 1. četi — on komandir, a ja politički komesar. Krajem novembra 1942. godine otišao je za zamenika komandanta bataljona.

Prelistava mi dnevnik. I čudi se strpljivosti i upornosti. Pita da nešto zapiše. Dopuštam sa radošću.

»Svi smo dobrovoljno došli u partizane, u proletere i stalno smo u jednom velikom hodu, sve jači i sigurniji. I ove teškoće su prolazne, kratkotrajne. Kao i sve što je prohujalo. Smrvićemo dušmane i osloboditi šume, bregove, sela i gradove. Dočekaćemo to veliko Sutra i uređivati život kako želimo i umemo.

Proređen je bataljon u okršajima, na spisku je 270, a bilo nas je više. U bolnici su 32 druga i 2 drugarice, a na licu mesta 215 drugova i 16 drugarica. Ubeđen sam da smo snažna i krepka jedinica. Nekako smo podmlađeni i sposobni za nove juriše i poduhvate.

Za večeras dosta, najbolji družo moj, odmarajmo se.

19. časova.

Milan Šarac«

Sarac je setno rasDoložen. Priča o detinjstvu sa ovcama, životu u podoficirskoj školi, torturama, psovkaama i ponižavanjima. On nije hteo pognuti glavu, predati se.

— Došlo je vreme da se sve pokrene, promeni, ulepša ...

Petrolej u lampi dogoreva. Borci su ispruženi na slami, duboko utonuli u san. Joksimović hrče. Ostavio je dva mesta do zida.

Vatra u peći se razgorela. Oči se same sklapaju.

Milosav BOJIĆ